

Liberálpluralizmus és posztkommunizmus

GYÖRGY SCHÖPFLIN
LIBERAL-PLURALISM AND POST-COMMUNISM

301.15/.18
32.001

Introducing liberal democracy in the post-communistic countries after 1989. The democratic transformation of post-communistic systems is the condition of EU enlargement. The main problem of transformation: the democratic transformation does not happen through really democratic institutions. Anglo-Saxon interpretation of post-communism. The issue of identity relating to an individual or community. Multi-culturalism. Forms of ethnicity. Etno-nation. Etno-regionalism. Multi-ethnicity.

A közép- és kelet-európai liberálpluralizmus számos pilléren nyugszik, ezek közül a legfontosabb a liberáldemokratikus kormányforma megteremtése és annak 1989 utáni törvényessé tétele. A liberalizmus kommunizmus előtti elemei ugyan jelen voltak Közép- és Kelet-Európában, a gyakorlatban viszont a különböző területen jelentős mértékben nem liberális alakot öltöttek. A liberális demokrácia 1989 utáni meghonosítása az aránylag liberális alkotmányok és parlamentáris kormányzati rendszerek elfogadásában, az egyes szférák elkülönítésében és sok esetben az alkotmánybíróságok által hozott meglehetősen határozott döntések meglétében nyilvánult meg.

Az új rendszer elfogadásának okai mögött megtalálhatjuk a kommunizmus összeomlása által teremtett bizonytalan körülményeket, amelyek a liberálpluralizmus gyenge pontjaira is magyarázatot nyújtanak. A kommunista rendszer gyakorlatilag csődöt mondott, mivel működése és koherenciája fenntartásának gyakorlata belső akadályokba ütközött. Képtelennek bizonyult biztosítani önmaga újratermelését, elvesztette a törvényesítés képességét, de elsősorban – ami a vezetőket illeti – azt a képességét, hogy önmagát törvényesítse. Egyszóval a kommunista elit elvesztette a kormányzásra való képességét.

Egy ilyen leépülésnek nem kellett volna szükségszerűen összeomláshoz vezetnie. Ehhez még egy erőteljes, nyilvánvaló és közeli alternatíva is kellett, amely bizonyossá teszi, hogy a kommunizmust, ha eltűnik is, valami más – egy jobbnak tartott rendszer – váltja majd fel. A kommunista rendszer nemcsak egyszerűen elvesztette példa értékű és kötelező voltát, hanem – a kommunista időszakban érvényes olvasatban – e szerepében a liberális demokrácia bár csak misztikus és szimbolikus értelemben, de teljesen leváltotta.

Az 1989 utáni átalakulás egyik következménye az volt, hogy a Nyugat (Nyugat-Európa és Észak-Amerika) aktívan bekapcsolódott a frissen megalakult közép- és

délkelet-európai demokratikus rendszerek támogatásába, e kötelezettségvállalás megtartotta kezdeti lendületét, sőt az idő múlásával egyre erőteljesebbé vált. A nem szimbolikus értelemben vett Nyugat-Európa viszont igencsak különbözött az 1980-as években olyan nagy hatással bíró mitizált és szimbolikus „Európától”. „Európa” tulajdonképpen kétféle célt képviselt: egyrészt kulturális törekvést, másrészt az EU-tagságot – intézmények, gyakorlatok és szabályzatok rendszerével –, amelyben viszont a posztkommunizmus teljesen járatlan volt, és nem látta bennük szükségletei kielégítésének lehetőségét. Közép- és Délkelet-Európa államainak európai integrációja során, amely az Európai Unió keleti irányú bővítésének keretein belül szigorúan a koppenhágai kritériumok figyelembevételével zajlik, olyan alapkövetelmények felállítására került sor, amelyeket a posztkommunista államok – ha azt akarták, hogy a demokrácia melletti elkötelezettségüket komolyan vegyék – kénytelenek voltak elfogadni. Szlovákia esete Mečiar kormányzása alatt, Fehéroroszország, Horvátország Tudjman idejében vagy Szerbia esete világosan mutatták, mi történik, ha valamelyik állam egy „más” megoldást választ. A keleti irányú bővítés során a kelet–nyugati választóvonal mindkét oldalán azt az egyértelmű célt tűzték ki, hogy a posztkommunista rendszert egy ideális-típusú európai demokráciává alakítsák át.

Igen ám, de a liberális demokrácia és a demokratikus pluralizmus csak akkor működőképes, ha alapelvei összhangban vannak a tényleges politikai, társadalmi és kulturális valósággal. Az átalakítás folyamata – amelyet általánosságban, némileg félrevezetően „átmenet”-nek is neveznek – egy előre nem látott nehézséget is szült: maga a demokrácia és a konszenzus – a hatalomgyakorláshoz adott engedély – közti különbségtétel kérdését. Más szóval a posztkommunista rendszerek ugyan közmegegyezésen alapultak, e konszenzus rendszeresen kifejeződött a választások során és egyéb demokratikus intézményeken keresztül, a másik oldalon e rendszerek nem voltak demokratikusnak nevezhetőek, mivel igencsak híján voltak a demokratikus értékeknek. Név szerint a politikai szereplők részéről szembetűnő volt az önmérséklet, a higgadtság, a felelősségtudat és a folyamatok és szabályzatok iránti elkötelezettség hiánya.¹

Ebből a szempontból, ami ezeket a rendszereket illeti, nyilvánvaló szakadék uralkodott forma és tartalom között. A nyílt és megválaszolatlan kérdés tehát a forma és tartalom összehangolásának sebességére és sikerességére vonatkozott. E folyamat, amely az intézményi rendszer teljes átalakítását is maga után vonta, joggal mutatkozott fáradtságosnak és időigényesnek. Ebből a nézőpontból a régió társadalmi hátterének és kulturális értékrendjének, a múlt kevésbé vagy igencsak szívós örökségeinek megértése segíthet bennünket abban, hogy magyarázatot találjunk azokra a hiányosságokra és hibákra, amelyek a forma és a tartalom összehangolásának és az ezt követő, a demokratikus értékek kiépítése irányába tartó folyamata során kerültek felszínre. Az a tág értelemben vett kulturális környezet, amelyben a hatalom gyakorlása történik, az érdekek megnyilvánulnak, amelyben a nyelv működik, gondolkodástípusok alakulnak ki, újra alapvető fontosságú a közép- és délkelet-európai liberálpluralizmus problematikája szempontjából.

Ezzel kapcsolatban fontos két további tényezőre felhívni a figyelmet. Az első, hogy a posztkommunizmus angolszász elemzői gyakran keményfejűen, de érthető módon cipelik saját kulturális örökségüket – Bourdieu szavaival élve saját „doxa”-

jukat,² amely alatt az a ki nem mondott alapfeltevésük értendő, hogy a világban, amelyben élnek – és ebben az esetben a demokratikus világra kell gondolni –, ők folytatják a lehető legjobb gyakorlatot, amelyet mintegy belső mérceként is használnak a posztkommunista demokráciák sikereinek vagy bukásainak elbírálására.

Nem tudják és nem is akarják megérteni, hogy a demokrácia angolszász értelmezése, amelyet kiváltságosként tüntetnek fel, csak egy a demokrácia sokféle formái közül, hogy a régió hagyományai túlságosan is laza affinitást mutatnak az angol parlamentarizmus szellemi örökségével szemben, maga után vonva nézeteltérések egész sorát, s ezek tovább súlyosbodnak az Egyesült Államok tekintélye, hatalma és arra való hajlama által, hogy saját értékrendjére és gyakorlatára úgy tekintsen, mintha az a lehető legjobb, mint a értékű és egyetlen gyakorlat lenne. E hajlam készletti – talán nem tudatosan – az Egyesült Államokat arra, hogy saját elképzeléseit és intézményrendszerét a magáétól nagyon különböző politikai kultúrákra is ráerőltesse.

Az angolszász elemzőknek több idejük van az elmélkedésre, mint a politikusoknak, és kevesebb joguk van az amiatti mentegetőzésre, hogy nem vizsgálták meg elég tüzetesen a demokrácia sikerének vagy sikertelenségének belső kritériumait. Az angolszász elemzések legtöbbszörében felfedezhető a posztkommunizmus megfontoltságot igénylő megközelítésétől való tartózkodás, a túlzott automatizmus, ahogy készek az angolszász mintákat általános érvényűnek és általánosan használhatónak tekinteni.

Továbbá fontos tudatosítanunk azt, hogy Európa a demokrácia gyakorlatának és felfogásának nagyon széles körben mozgó változatait alkotta meg, ezek közül mindegyik a demokrácia elfogadott formájának minősül (vö. Norvégia vagy Portugália), és ha jobban belegondolunk, az Egyesült Államok bizonyos politikai gyakorlatai – mint például a halálbüntetés vagy a választási kiadások korlátozásának hiánya – elfogadhatatlanok az európai demokrácia mércéjével mérve. Közép- és Délkelet-Európa minden bizonnyal létrehozta saját, a többitől eltérő, ám mégis demokratikus normáit és elképzeléseit. Az eddigiek mind arra mutatnak, hogy a demokrácia sikerének vagy sikertelenségének kritériumait sokkal mélyebb és körültekintőbb módon kell meghatározni, semmint azt az angolszász elemzők javasolni hajlamosak.

A liberálpluralizmus kontextusán belül a legfőbb feszültséget a személyhez, illetve a közösséghez kötött kétféle identitás közötti viszony adja, valamint e kétféle identitás meglétének elutasítása. Minkét identitásformának megvan a saját autenticitása, mindkettő erkölcsi értékek forrása. Sokan osztják azt az előítéletekkel terhelt nézetet (hadd ne használjak erősebb kifejezést), miszerint a liberálpluralizmus és a belőle fakadó jogok és köteleességek nem terjeszthetők ki népcsoportokra. Meg kell jegyezni, hogy ilyen irányú elfogultságra főként angolszász és francia példák vannak („francia” alatt itt a jakobinus hagyomány örököseit és gyakorlóit kell értenünk, tekintet nélkül a helyszínre). A történelemben számos példát találunk a liberálpluralizmus kollektív, illetve egyéni etnikai identitásokat kiegyensúlyozni szándékozó változatára. Ezek közé tartoznak Otto Bauer és Karl Renner ausztromarxista elképzelései és ezek megvalósítása a két világháború közötti Észtszországban, az 1905-ös morva megegyezés, ennek bukovinai és galíciai megfelelői 1910-ben, illetve 1914-ben, a holland egyezmény, a svájci és finn megállapodások, a dél-tiroli modell stb. E példák mindegyike a „konszociáció” fogalmába sorolható – e kifejezést

Arendt Lijphart vezette be olyan sikeres politikai rendszerek leírására, amelyek elfogadják, hogy a polgári jogok liberális értelmezése önmagában nem gondoskodik etnikai biztonságról.³

Amit ezzel kapcsolatban fontos megértenünk az az, hogy a kollektív identitás – amely közös jelentéseken, értékeken, a közös múlt és jövő érzetén, a közös mítoszokon és szimbólumokon alapul – behatárolhatja az egyén döntéseit, korlátozhatja a megismerés folyamatát, viszont univerzális struktúrával rendelkezik, még ha tartalmilag tág határok közt is mozog. Paradox módon az angolszász és francia liberális képzelt világ univerzalista állításai is ugyanúgy közvetlen etnikai eredetű előfeltételek terhét viselik. Ezt lehetetlenség megkerülni. Mindnyájan rendelkezünk etnicitással, mindnyájan az etnikai hovatartozásunk hatása alatt állunk, etnikai közösségünk szabályai befolyásolják meggyőződésünket, ki nem mondott ítéleteinket, a helyest a helytelentől elválasztó érzékünket, gondolkodási mintáinkat, a múlt és jövő strukturálására kialakult módszereinket. A mai világban az etnicitás egy hatékony plauzibilitás-struktúrának tekinthető⁴ (ezzel a kifejezéssel írja le Peter Berger a meggyőzések azon rendszerét, melyre egy adott közösség – saját maga megóvása érdekében – támaszkodik), és ha ennek ellenkezőjét állítjuk, csak önmagunkat vezetjük félre.

Mindez teljesen helyénvaló. Az viszont már nem, hogy az univerzalisták a szóban forgó etnikai örökség létét, illetve a plauzibilitás-struktúráink etnikumunk által való megtámasztását tagadják. A következő lépésben ugyanezek saját egyéni normáikat meg nem engedhető módon egyetemesnek kiáltják ki, majd ezeket más kultúrákra is ráerőltetik. A felvilágosodás utáni hierarchiában az egyetemes az egyéni fölött áll, és nincs különösebb figyelem szentelve e fölérendelés által az egyes kultúrákban véghezvitt rombolásnak vagy a különböző gondolatrendszerek és ezen álegyetemeség közti tényleges kapcsolat hiányának. Ebből a megközelítésből fakad az angolszász világ azon igyekezete, hogy bizonyos kollektív identitásokat legitímként fogadjon el (a franciáknál e lépés még várat magára), s ez nem más, mint az Európa többi részén bevett gyakorlathoz való felzárkózás.

Van itt egy másik probléma is. Tekintettel az Egyesült Államok kulturális tekintélyére és a posztkommunista államok gyöngeségére, a helyi posztkommunista elitnek bizonyos mértékig hajlamosak – magukra „liberális” címkét ragasztva – futószalagon importálni az angolszász liberalizmust, közben figyelmen kívül hagyni azt a kulturális környezetet, amelyben e gondolatok fogantak. A jelenleg divatos multikulturalizmusról van szó. Az amerikai típusú multikulturalizmus egyes elemei nyilván értelmet kapnak az amerikai politika és társadalom erősen partikularizált kontextusában. E diskurzus és gyakorlat körületekintés nélküli átvétele – minta, melyet nonprofit szervezetek és adományozók támogatnak, sőt sok esetben kikényszerítenek – a demokratikus értékrend kritériumait nem teljesítő, gyér eredmények felmutatására van ítélve.

A kollektív identitások – különféle etnikai csoportok kollektív identitása – legitím politikai tényezőként való elfogadása szükségessé teszi az etnicitás természetének közelebbi vizsgálatát. Az etnicitás különböző formákat ölthet. Az etnicitás olyan kollektív identitással rendelkező csoportra utal, amely saját IdőTér (a Koselleck és mások által használt kifejezés az események azon speciális tulajdonságát jelöli, hogy időhöz és térhez kötöttek, hogy miként kapnak értelmet a múltbeli események a kü-

lönböző időszakokban, ezek sebessége, helyszíne, helyszínekkel és személyekkel való azonosítása, tehát ilyen értelemben e tényező az emlékezet egy kulcsfontosságú alkotóeleme) definícióra tart igényt, saját körülhatároltságra, a határt nyilvánvalóvá tevő jelzésekre, a határforgalom felügyelésére, a csoporton belüli szolidaritásra és összetartozás-érzésre, az erkölcsi értékekre, az „én” és a „többiek” kollektív képviselőjére és az adott kultúra újratermelésében való részvételre.⁵ Amikor egy ilyen módon definiált csoport kifejezi a politikai hatalom iránti igényét, és ez a lehetőség a mai világunkban elkerülhetetlen, akkor az etnonemzet jelenségével állunk szemben, mivel ha az adott csoport már hozzálátott a politikai hatalom igényét kifejező folyamathoz, kulturális újratermelését a hatalom összpontosításával (képességei, hatékonysága és legitimitása összpontosításával) fogja kívánni biztosítani, illetve azáltal, hogy megfosztja a konkurens valóságdefiniáló erőket legitimitásuktól. Meg kell jegyezni, hogy az etnonemzet léte még nem vált ki független államiság elérésére irányuló folyamatot. Az ezredforduló Európájában külön figyelmet érdemel, hogy egy etnonemzeti csoport számára az önálló államiság elérése egy lehetséges, de nem szükségszerűen az egyetlen megoldás, ha a konzociációs lehetőségek nyitva állnak.

Az etnonemzeti csoportokhoz hasonlóan léteznek etnovallási csoportok is, amelyek az előbbtől csak annyiban különböznek, hogy más – például nyelvi – különbség híján vallásukat használják identitásuk jelképeként. Etnofolklorista csoportokat is ismerünk, ezek viszont a politikai hatalomhoz való hozzáférési esélyeik, illetve annak összpontosítására való képességeik tekintetében jelentéktelenek (példaként a németországi szorbokat vagy a lengyelországi kasubokat említhetnénk). Az etnoregionalizmuson belül a régióhoz való kötődést az identitás legerősebb mutatójának tekintik. Általában szükséges, hogy a kérdéses terület rendelkezzen egy bizonyos fokú politikai önállósággal, amely alapot nyújthat olyan mértékű hatalom összpontosításához, amely az ott élő etnoregionális identitást fölérendeltté, időben marandóvá, mindent áthatóvá, valóban példa értékűvé és kötelezővé teszi, különben a szóban forgó identitást más csoportok kerítik hatalmukba. Jó példa erre Svájc esete, ahol a 19. században a francia, illetve a svájci német nyelvet beszélők Franciaország, illetve Németország csábításának voltak kitéve, de a svájci állam addigra már megteremtette az egységes szolidaritást, az egyének szintjén az együvé tartozás és a közös identitás, történelem érzését, tehát képes volt ellenállni az anyanyelv nyújtotta kulturális vonzerőnek. Svájc példája viszont ritkaságnak számít. Azok a próbálkozások, amelyek földrajzi, esetleg történelmi alapon kísérelték meg az egységes szolidaritásérzés létrehozását, kevésbé voltak sikeresek, mint azok, amelyek ugyanezt nyelvi, államhatalmi és más tényezőkre támaszkodva próbálták megtenni.

A következő kérdés az, hogy a jó kétszáz évig tartó, a liberalisták által (és természetesen marxisták által, de nekik valamivel jobb kifogásaik vannak) folytatott állhatatos ellehetetlenítés és törvénytelenítés után egyáltalán miként maradhattak fenn etnikai identitások. Mi az etnicitás célszerűsége, mi a szerepe és mi a feladata mai világunkban? Ha elfogadjuk a célszerűség meglétét, következképp feltételezhetjük, hogy az etnicitás megalkotja saját ésszerűségét is, amely megint csak definiálásra szorul. Az etnicitás legmélyén ott van a közösségek azon igénye, hogy koherenciát hozzanak létre, hogy a káoszról harmóniát teremtsenek.⁶ E koherencia nélkül az egyén elvesztené tájékozódását, illetve azon képességét, hogy a körülöt-

te lévő világ dolgaihoz és különböző élményeihez jelentést kapcsoljon, azokat megértse, s ily módon kiszolgáltatottá válna az érzékelési ingerek sokaságának – elvesztve a múlt, jelen és jövő felfogásának képességét. Az IdőTér nem alakulhatna ki, ahogy a nyelv sem. A világ jelek összefüggéstelen halmazává válna. Ezen kívül egy közösség erkölcsi szabályozása forrásaként is szolgál, olyan kötelező és módszeresen alkalmazott szabályok rendszeréről van tehát szó, amelyek biztosítják a következetességet és előreláthatóságot, hogy az egyén ezek segítségével hozhassa létre és magyarázhassa narratíváit és tartsa fenn a többiekkel megosztott létét.

Az erkölcsi szabályok törvényesítik a közösség létét, és összpontosítják a múltra, illetve jövőre kiterjedő hatalmat. Ezen túl a közösségi lét mint identitás meghatározza azokat a belső kritériumokat, amelyek elválasztják a helyest a helytelentől, a dicséretet a büntetendőtől, a sikert a sikertelentől, más szóval az ontológia a közös identitásban nyugszik. A kollektív identitások dinamikája alkalmazza és tartja fenn az erkölcsi szabályok és kritériumok rendszerét. Annak érdekében, hogy a rendszer ne legyen megkérdőjelezhető – ugyanis ez a rendszer koherenciáját kezdené ki –, a rendszer alappillérei szakralizálódnak, és mítoszok, szimbólumok, rituálék segítségével a doxa fenntartás nélkül elfogadott világába helyeződnek.⁷ Ez valószínűleg a kulturális újratermelés folyamata, és e folyamat, amint azt korábban sejtettük, megalkotja saját, mindenek fölött álló ésszerűségét, egy olyat, amely képes a liberális individualizmussal versenyre kelni.

A közösségek hajlandók a végletekig elmenni, hogy kollektív identitásukat és létüket megőrizzék, valamint hogy annak újratermelését biztosítsák. Egy közösség, melynek nincs vagy csak nagyon szűk e fenntartás nélkül elfogadott implicit világa, valószínűleg nem érez késztetést, hogy kötelezettséget vállaljon saját jövőjével kapcsolatban, és az is valószínű, hogy – természetes folyamatnak tekintve – lemond a kulturális újratermelés gyakorlásáról. Ez az eshetőség nem volt ismeretlen az újkor előtti időkben – az etruszok vagy a kunok esete szolgálhatna itt példaként. Az újkorban viszont kevés példát találunk erre, talán a Man-sziget lakóit vagy az óporoszokat⁸ említhetnénk. De van itt még egy dolog, amire rá kell mutatnunk. Ha elfogadjuk, hogy az identitás axiómák soraként határozza meg kritériumrendszerét, ebből az következik, hogy az identitásnak szüksége van különbözőségekre, amihez képest definiálja önmagát. Ha ezt axiómaként fogadjuk el, megállapíthatjuk, hogy a multietnicitás problémáját nem maga az etnicitás alkotja, hanem az interetnikus kontaktusok vagy e konfliktusok kezelésének módjai.

Az utóbbi megjegyzés egy más, a heteroreprezentáció kontextusába helyezve is fontosságot nyer. Eszerint csakis a közösség tagjai hivatottak saját magukról és élményeikről beszélni – mások, a csoporton kívül állók nem, mivel az a hatalomgyakorlás nem megengedett módjának minősül.⁹ Vannak az elméleti tudományon belül olyan nézetek, miszerint a heteroreprezentáció – amikor két nem egyenlő csoport kapcsolatában az erősebb, hatalmát kihasználva, a gyengébbre erőlteti negatív sztereotípiáit – vagy alapjában véve rossz, vagy legalábbis erkölcsi szempontból elítélendő.¹⁰ Az eddig elmondottakból és a másság alaptermészetéből logikusan az következik, hogy heteroreprezentáció az etnicitás kikerülhetetlen velejárója, és ahelyett, hogy a tiltására törekednénk, inkább mint a jelenség irányítására képes stratégiát kellene alkalmaznunk. A tiltás csak a felszín alá juttatja, a kommunikáció burkolt és kódolt területei felé tolja az egészet, vagy – a rosszabbik esetben – egyene-

sen a doxa részévé teszi, ahol a közösség automatikusan működő feltevéseit, ítéleteit irányítja, és ahonnan már nincs az a posztmodern leleplezési technika, ami kipiszkálná.

A következőkben fontos lenne megvizsgálni a politikai intézményeknek a kulturális újratermelésben játszott szerepét. Az újkorban a politikai intézmények közül az államé a központi szerep. Itt az „újkor” hangsúlyt kap, mivel az államok a 16–17. századtól kezdve alapjukban alakultak át, ahogy az új ismeretek és technológiák által a szervezés és racionalizáció új, sokkal hatékonyabb eszközei váltak az állam számára elérhetővé.¹¹ A hatalomnak az állam szempontjából előnyös, radikális átstrukturálásának következményeképp az állam egyre nagyobb szerepet vállalt az identitás alakításának folyamatában úgy, hogy míg az újkor előtti időkben az állam által mozgatott identitásoknak aránylag kis jelentőségük volt, és a politikai hatalmat összefogó keretet a feudális rend és uralkodó család felé nyilvánított, a születési hierarchián (ritka esetben a képességeken) vagy valláson alapuló lojalitás alkotta, addig az újkori állam a konszenzust tette a hatalomgyakorlás alapjává. A nem konszenzus alapú hatalomgyakorlás bevezetésére tett újra és újra felbukkanó kísérletek – bár ezek közül néhány logisztikai vagy tervezési szempontból ígéretesnek tűnt – hosszabb távon rendre megbuktak, mivel képtelenek voltak az újkori társadalom alaptulajdonságának tekinthető, egyre növekvő mértékű összetettséggel megbirkózni. Ebből a szempontból nyilvánvalóvá válik, hogy az állam kulcsfontosságú közvetítő erőként szerepel a liberálpluralizmus gyakorlásának lehetővé tételében terén, ugyanakkor az államnak is szüksége van a civil társadalom liberálpluralizmusára, hogy elkerülje a hatalom monopolizálásából következő bürokratikus megerekedést.

A konszenzuson alapuló kormányzás az újkor előtti vagy a nem konszenzuson alapuló kormányzáshoz képest más viszonyt igényel a kormányzó és kormányzott között. E viszony fő sajátossága, hogy a kormányzottak az állam mindenek fölött álló ésszerűségét a doxájuk, a „természetes rend” alkotóelemeként fogadják el, létét nem vonják kétségbe. E konszenzus, e beleegyezés hiánya ténylegesen csökkenti az állam hatékonyságát, ami viszont kulcsfontosságú a koherencia fenntartása szempontjából. Hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban rövidre fogjuk a szót, a konszenzus megteremtésének leghatékonyabb módja az, ha az államhatalmat fenntartó konszenzust a közös kultúrára alapozzuk, fenntartva jellegzetességeit, alakítgatva és támogatva, hogy megteremtsünk és fenntartsunk egy szerves és szoros kapcsolatot kormányzók és kormányzottak között, egyszóval ha e konszenzust az etnicitásra alapozzuk. Ez kétségtelenül gondokat szülhet a multietnikus államokban, tehát gyakorlatilag Európa összes államában. Néhány esetben a multietnicitás problémáját az egyes, a többiekkel versengő etnikumok visszaszorításával oldották meg (pl. a franciaországi oxitánok esetében), más esetekben a multietnicitás és ennek elfogadása lett az állam (új) alapja (pl. Finnország), megint más esetben a multietnicitást figyelmen kívül hagyták vagy néhány alacsony színvonalú engedménnyel marginalizálták (pl. Skócia 1962-ig).¹²

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy az állam mint a koherencia létrehozásának eszköze érdekeltté válik saját maga újratermelésében, tehát nagyon nehézkesen fog engedményeket adni a vele versenybe szálló vagy az őt szétesésre kényszerítő erőknél. Ez magyarázatot nyújt arra az akár még liberális államokban is meglévő kelletlenségre, amellyel a domináns etnikai csoporttól eltérő etnikai identitások

által benyújtott követelésekhez viszonyulnak. Van a liberalizmusnak egy elméleti alapelve, miszerint az állam fenntartása csak addig ésszerű, amíg azt a polgárok is így gondolják, és ha a polgárok egy csoportja állhatatosan és hosszabb időn keresztül követeli a felosztatást, a liberális államnak készen kell állnia e követelés teljesítésére. Ahogy azt a tapasztalatok mutatják, az államok mélységesen irtóznak a szétesés gondolatától.

A szétesés, tehát az állam bukásának lehetősége – elviselhetetlen kilátás, amely a inkoherencia kilátásával rémisztget – túlságosan is reálisnak tűnik. Mindenesetre az újkori európai állam sokkal esetlegesebb, mint amilyennek látszani szeretne. Az állam a stabilitás indokával privilegizált (bár e privilégiumok már nem a stabilitás szolgálatában állnak) történelmi képződmény, amely sokkal többször bukkott meg, mintsem azt az első látásra gondolhatnánk. Szigorú mércével mérve a 20. században egyetlen európai állam kivételével (Svájc) egyik sem volt képes az állam bukásának valamely formáját elkerülni. A bukás különböző formái közé tartozik az állam megszűnése (Osztrák–Magyar Monarchia, Montenegró, NDK, Szovjetunió), területének elvesztése vagy kibővülése – mindkettő alapjaiban bomlasztó jellegű (pl. az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország), dekolonizációja, illetve idegen hatalom általi leigázása.

Az európai államok bukásának gyakorisága hátterében az áll, hogy területek feldarabolása, azok átengedése a 20. század politikájának elfogadott gyakorlatai közé tartoztak, és csak a hidegháború által bevezetett egyedülálló stabilitás miatt váltak látszólag elfogadhatatlannak, tehát a 1945–1989-es időszak volt az, amikor a létező államhatárok kivételes módon változatlanok maradtak. A hidegháború okozta stabilitás viszont időben behatárolt és bizonytalan volt. Végeredményként az államok sokkal nagyobb feszültségekkel találták magukat szembe határaikon, amelyeket elhamarkodottan és sok esetben ellentmondásosan húztak meg az 1918–1920-as Párizs környéki békék során. Az 1999-es koszovói háború jó példa e folyamat végkifejletére.

Nyugat-Európában 1945 után az államnak – számos körülmény kedvező összjátzásának köszönhetően – sikerült közmegegyezéses alapon egy meglehetősen magas teljesítményszintet elérni. E körülmények egyike a nagy európai polgárháború (1914–1945) okozta sokk és trauma volt, illetve az 1945 utáni elit azon elhatározása, hogy soha többé nem engedhető meg ennek megismétlődése. Ezen kívül itt volt a hidegháború által biztosított ironikus stabilitás a maga példátlan fellendülésével és egy teljesen új tényállás kialakulásával, amikor az 1980-as évekre a nyugat-európai népesség négyötöde megmenekült a közvetlen szegénységtől, és a jóléti állam a többiek számára is biztosította, hogy nem kell éhezniük (ugyanaz nem mondható el a két világháború közötti évekről). Végleg eltűnt paraszti földművelés, az urbánus kultúra széles körű fejlődésnek indult, magában foglalva az olvasottság, a politikai kifinomultság és a társadalmi-gazdasági komplexitás fejlődését. A háború utáni időszakot kezdetben a politikai hatalom tényezőjeként megjelenő etnonemzeti identitások ellen való fordulás jellemezte, mivel ezekre mint a két világháború kirobbantó okaira tekintettek.¹³ Ezen időszak megtapasztalta az európai integrációt mint célt és mint módszert (lásd alább), és a demokráciának mint a legjobb (erkölcsi és gyakorlati szempontból is) politikai rendszernek való csaknem univerzális elfogadását, amelyhez 45 év sikereiből származó, egyre növekvő önbizalom

társult. A demokráciának az elfogadtatása a nem demokratikus, jobboldali, önkényuralmi kormányrendszerekkel csak táplálta ezt az önbizalmat.

Ezzel szemben Közép- és Délkelet-Európában a helyzet teljesen, sok szempontból minőségében volt különböző. Először is az a történelmi örökség, amely szerint az állam felépítésének folyamata a helyi elit és a nagyhatalmak közti versengés közepette zajlik, meglehetősen alacsony teljesítményszintű államok létrehozását eredményezte, ezek nyugati megfelelőiknél sokkal nehezebben voltak képesek a konszenzus biztosítására, és azt az általános hangulatot keltették, hogy a modernizáció megbukott, a demokrácia működésképtelen, és hogy a modernitás elkerülte ezen államigazgatásokat.¹⁴ A kommunizmus mint rendszer szintén kudarcra volt ítélve, mivel modernitás-konceptiójának alapját nem a konszenzus alkotta, strukturájában a végletekig le volt egyszerűsítve, és idegenül hatott. Mindent összevetve: a kommunizmus szemben állt a meglévő kultúrák alaptermészetével, képtelen volt hatékonyan mobilizálni akár az állam, akár a társadalom erőforrásait, és bár megteremtett valamiféle torz és kényszeredett modernitást, a hozzátartozó komplexitással együtt ideológiája szükségszerűen megakadályozta, hogy e komplexitás kezelésére gondolati és intézményi eszközöket is kifejlesszen. A legfontosabb szempont, hogy a kommunizmus képtelen volt a modernségből fakadó konfliktusok – az elképzelések, érdekek és intézmények természetes versenyének konfliktusai – kezelésére alkalmas módszerek kidolgozására, mivel ragaszkodott egy ideológiailag meghatározott nagyfokú homogenitás megőrzéséhez, tehát nem tudta megteremteni a komplexitás szülte problémák megoldását biztosító gondolati és egyéb, konkrét eszközöket.¹⁵

Mindez túlságosan is terméketlen talajnak bizonyult a liberálpluralizmus számára, de ez még csak a kisebbik rossz. Amikor a kommunizmus összeomlott, nem arról volt szó – ahogy azt akkoriban sokan gondolták –, hogy egy ideológia kimúlt, amelyet majd egy másik aránylag egyszerűen helyettesíthet. Mivel a kommunizmus megkísérelte létrehozni saját modernizmusát és a mindenütt jelenvaló állam egy egyéni változatát, hogy saját valóságdefinícióit és kizárólagos plauzibilitás-struktúráit ne is említsük, a kommunizmus mint ideológia bukása szükségszerűen a kommunista állam bukását vonta maga után. Következésképpen a posztkommunista állam egy alacsony teljesítményszintű és tekintélyű intézmény, amely azt a feladatot kapta, hogy levezessen egy, a struktúrákat, gyakorlatokat, hitrendszereket, erkölcsi szabályozásokat, attitűdöket, értékeket és törekvéseket érintő széles körű átalakítást. A kommunizmus ugyanakkor majdnem teljesen lerombolta a hatalomátvétel idején még meglévő, bár már akkor is elég gyenge civil társadalmat. Tehát a nyugati politikai közösségektől eltérő módon itt az etnicitás volt a közéletben a koherencia egyetlen tényleges forrása, a közösségek számára a többi közül magasan kiemelkedő, értelemmel bíró narratíva, az összetartozás és szolidaritás egyetlen alapja, a siker vagy bukás egyetlen, tényleges és általános támogatottságot élvező kritériuma.

Közép- és Délkelet-Európa új államai tehát – a mi szempontunkból mindegyik új, bár némelyik sokkal újabb a többinél (a jugoszláv térség államai, a balti államok, Szlovákia) – szinte a semmiből, meglehetősen silány nyersanyagból építkeznek, hogy megvalósítsák az oly régen áhított modernitást, azt a folyamatot, mely meglehetősen fájdalmas átalakításokat igényel. Az állam erőtlensége rendkívül megnehe-

zíti a törvényes hatalom megalapítását és működtetését, ami következőképpen az állammal szemben táplált bizalmat aknázza alá, tehát a liberalizmus esélyeit rongja.

A civil társadalom és ennek a liberálpluralizmus keretein belüli működése a szakirodalom sokat tárgyalt témája. A posztkommunista világban a civil társadalom demokratizáló feladatot kapott, e feladatát azonban nem igazán teljesíti. Ez a kijelentés magyarázatra szorul. A szóban forgó civil-társadalmi entitások ugyan a demokratikus értékek hordozóinak tűnnek, e szerepükben azonban nem állják meg helyüket, általában nagyon gyenge alapokon nyugszanak, nem utolsó sorban azért, mert e társadalmak híján vannak olyan anyagi forrásoknak, amelyek hatékony érdekcsoportok és más hasonló csoporttevékenységek működését biztosítanák. Ezek – bizonyos értelemben ez még fontosabb – a legjobb esetben is csak félig civil entitások, mivel a társadalom egészének csak egy bizonyos részében fejtik ki hatásukat, önmagukra mint ideológiai, azaz pártideológiai érdekek képviselőire tekintenek, tehát nem a demokratikus értékek változatlansága vezérli őket.

Ráadásul a posztkommunista környezet civil társadalma (az állam gyengesége miatt) eleve nem működhet úgy, mint nyugati megfelelője. Erre hadd térjek ki részletesebben! A posztkommunista demokráciának alapot nyújtó gondolati háttér erősen befolyásolta az 1989 előtti, a kommunista párttal szembeszálló demokratikus ellenzék gondolkozása. E demokratikus ellenzék felfogását két alapelv irányította. Az egyik szerint az állam a kommunista államot jelentette, amelyre hajlamosak voltak erkölcsi szempontból mint eredendően rosszra tekinteni, és emiatt a nyilvános szférát arra ítélték, hogy az állami irányítás szigorú jogi keretei nélkül működjön. A másik az arra való hajlandóság – ez a másik pólus –, hogy a társadalmat és a magánszférát az erkölcsök forrásának tekintse.

E demokratikus ellenzék számára nem volt világos, mi is az alapvető különbség a nyilvános és magánszféra között, és ami még szomorúbb, nem volt elképzelésük az államról sem azon kívül, hogy az az elnyomás eszköze.¹⁶ Ez sok szempontból érthető is, ha azt vesszük, hogy a demokratikus ellenzék ugyan politikailag képzett volt, ugyanakkor nem igazán értették az intézményi rendszer és különböző eljárás-módok szabályait, sem az államnak a törvényesség megőrzésében játszott kulcsszerepét, ami azt eredményezte, hogy a posztkommunista rendszer valamiféle hibriddé alakult – nagy, de gyönge államokká, amelyek óriási horderejű vállalkozásokba kezdenek, mint például saját maguk, az állami vagyon újraelosztásán keresztül való szétbontásába anélkül, hogy valamiféle egységes elképzelés létezne, mi is az állam, milyen is lehet egy igazságos társadalom, mely szabályok szükségesek és melyek fölöslegesek stb.¹⁷

Az eddigiekből az is kitűnik, hogy a meghonosodott demokráciával rendelkező államok és a posztkommunista államok közti közvetlen összehasonlításnak nincs igazán értelme, hiszen a kétféle rendszert fenntartó kulturális háttér és értékrend teljesen különböző. A zsurnalizmus szintjén az összehasonlítás jó lehetőséget nyújt erkölcsi prédikációkra („a demokráciaellenesség a kelet-európaiak elidegeníthetetlen tulajdonsága”), időnként akár rasszista felhangokkal fűszerezve („származásuknál fogva hajlamosak a demokráciát tagadó magatartásra, irracionálisra, gyűlölködésre stb.”). Ez klasszikus esete a természetes metaforákra való támaszkodásnak, olyan gyakorlat, amely legtöbbször rejtett előítéleteket éltet.

A probléma ennél sokkal mélyebben gyökerezik. Nyugat-Európa államai és politikai közösségei nem valamiféle öröklött adottságaik, hanem tényleges történelmi és társadalmi tényezőik miatt voltak képesek liberális rendszerek létrehozására, ezek közül az egyik legfontosabb az idegen birodalom uralmának hiánya. A nem idegen kormányzók tapasztalata segítette megteremteni az alattvalók részéről a konszenzust, ami meghatározó szerepet játszott a mai magas teljesítményszintű állam felépítésében. E körülmény ugyanakkor azt is jelentette, hogy a kormányzó elit tekintélyes kulturális tőkével rendelkezett, amelyet a kormányzás és az ezzel párhuzamos önmegújítási során kiaknázhathatott, és amely a hatalom elosztása során nagyfokú önbizalmat is biztosított számára. Ez a fajta dinamizmus a liberalizmus egyik meghatározó pillére, mivel a modernség magában foglalja a komplexitás szintjének folyamatos növekedését, ami másfelől a politika újdonsült szereplőitől megköveteli a hatalomhoz való hozzáférésre való alapos felkészülést.

Ezenkívül a nyugat-európai elit sokkal előnyösebb helyzetből tudta lefektetni a hatalomgyakorlás elsődleges, illetve másodlagos szabályait.¹⁸ Az elsődleges szabályok alkotják azokat a formális előírásokat, amelyek egy rendszer működését szabályozzák. Ide tartozik az alkotmány, ide tartoznak a választásokat irányító törvények, a konfliktusok kezelésére vonatkozó szabályok stb. A másodlagos szabályok az informális, íratlan játékszabályok, amelyek a doxa részeként belülről támogatják a rendszert, és ez szükségszerűen azt jelenti, hogy a politika minden egyes szereplője a többi bennfentesnek, a közösségen belülinek fogadja el, és ugyanannak a szabályrendszernek vesse alá magát. Tehát amíg a bejáratott demokráciákban e másodlagos szabályok akadálytalanul fejtik ki hatásukat, a posztkommunista környezetről ez nem mondható el. Itt valójában a különböző politikai ellenfelek mindegyike abból az alapfeltevésből indul ki, hogy ők az egyetlen igazság birtokosai, tehát a politika többi szereplőit, akik egy másfajta egyetlen igazságot képviselnek (a logikai ellentmondás szándékos), szükségszerűen a rosszindulat – vagy még valami annál is rosszabb – motiválja. A kompromisszum megteremtése ilyen körülmények között – látva, hogy a politikai különbözőségek ontológiai különbözőségekként értelmeződnek – rendkívül nehézé válik. E megosztottság a demokrácia alapértelmezésébe ivódik, amelyet – ahelyett, hogy széles körben elfogadott és kötelező szabály- és gyakorlatrendszerként értelmeznének – folyamatosan ideológiának és teológiának tekintenek.

A másodlagos szabályok hiánya vagy gyengesége azt eredményezi, hogy mivel a politika többi szereplőjére – potenciálisan minden más politikai szereplőre – mint elvenségre s nem mint versenytársra tekintenek, az olyan kulcsfontosságú demokratikus értékek, mint az önmérséklet, a visszacsatolás, a higgadság, az elkötelezettség, a felelősségtudat, a versengés létjogosultságának vagy az egymás mellett, párhuzamosan létező ésszerűségek elismerése, nem fejthetik ki megfelelőképpen hatásukat. A posztkommunista országok politikai pártjai valójában pontosan úgy tekintenek önmagukra – bár ezt tagadják –, mintha kommunista pártok lennének, amelyek az egyetlen ideológiailag meghatározott igazságot birtokolják. Emiatt – a nyugati gyakorlattól eltérően – a választásokon elszenvedett vereség, tehát a hatalom elvesztése esetén reális a veszély, hogy az adott politikai tömörülés addig elért eredményeit teljesen lerombolják, mivel az ellenfél az alapjaitól kezdve akarja majd átalakítani a rendszert. Ebből a szempontból érthetővé válik, hogy a hatalmon lévő

pártok miért nem engedhetik meg maguknak, hogy liberálisak és toleránsak legyenek. E körülmények arra ösztönzik őket, hogy a lehető legnagyobb politikai előnyre tegyenek szert, és hogy biztosítsák ennek visszafordíthatatlanságát. Fontos megértenünk, hogy ebben a leosztásban ez teljesen ésszerű viselkedés. Tehát hibás a posztkommunizmust posztmodern jelzővel illetni, épp ellenkezőleg, sok szempontból a modernizmus bár destruktív, de racionális változatáról van szó. Mindezek azt eredményezik, hogy a liberalizmus diskurzusa elakad a retorika szintjén, nem kis mértékben azért, mert e diskurzust egy bizonyos politikai áramlat kizárólagosan magáénak követeli. Ilyen körülmények között a bizalom kialakulásának nagyon kis esélyei vannak. Az intézményekbe és intézkedésekbe vetett bizalom nemcsak a kézzel fogható szabályozás tiszteletben tartásán nyugszik, hanem ugyanolyan mértékben a természetes szolidaritás mélyebb, fenntartások nélkül elfogadott értékein is.

Az eddig elmondottak érvényesek az etnikumon belüli politikára is. A dolog akkor bonyolódik igazán, ha a kérdést kibővítjük az etnikumok közötti kapcsolatokkal, mivel egy másik etnikumhoz való viszonyulás összehasonlíthatatlanul nagyobb bizalom- és szolidaritáshiánnyal, illetve a nem formális kommunikáció eltérő kódrendszerével kapcsolatos problémákkal terhelt. Más-más etnikumok elsősorban eltérő doxa-háttérük tekintetében különböznek egymástól. A világ különféleképpen áll össze az egyes etnikumok számára, és mindegyikük meg van győződve arról, hogy ők folytatják a lehető legjobb, az egyetlen erkölcsi szempontból legitím gyakorlatot. Ennek fényében az állampolgárság formális biztosítása egy a jó irányba tett lépések közül, az etnikai kisebbségek tagjai számára nyújtott belépő a politikai rendszerbe, viszont igencsak kérdéses, hogy e formális belépést követik e további tényleges lépések. A válasz – amely igencsak szűrja a nyugati multikulturalisták (és keleti kollégáik) szemét – teljesen logikus: léteznek egymással párhuzamosan élő társadalmak minimális egymás közti átfedéssel, melyek elsődlegesen saját gondolatviláguk és gondolkodásstílusuk kialakításával és újratermelésével vannak elfoglalva, miközben más csoportokra ügyet sem vetnek.

Fontos, hogy mindez megtörténhet – ahogy meg is történik – egy és ugyanazon fizikai értelemben vett helyen, pl. egy város területén belül. Különböző etnikai csoportok tagjainak találkozása csak a felszínen, udvariassági rítusok szintjén zajlik. Nem létezik mélyebb szintű kommunikáció vagy megértés, főképp nincs a multikulturalisták által olyannyira kedvelt „osztózás”. Szemléletes példa e folyamatokra a romániai magyarok vagy az észtországi oroszok esete. A magyarok és a románok között az érintkezés minimális, udvarias és felületes, és ez még arra a bizonyos környezetre is vonatkozik, ahol ennél komolyabb kapcsolatokat feltételeznénk, pl. a kolozsvári egyetemre, ahol magyar és román nyelven egyaránt oktatnak.¹⁹ Ugyanilyen módon az észtországi oroszok, akiknek egyharmada rendelkezett állampolgársággal a kilencvenes évek végén, nagyon ritkán keverednek az észtekkel, külön kulturális intézményeik vannak, és minden jel szerint sokkal inkább saját kulturális újratermelésükkel, semmint a multikulturalizmussal vannak elfoglalva.²⁰

Figyelembe véve az intézmények, értékek és kulturális normák ilyen alacsony szintű egyezését, a posztkommunista államok liberálppluralista szénája még mindig jobban áll annál, mintsem az az első látásra tűnik. „Fasizmusról”, „ősi ellenségeskedésről” és „genetikusan öröklődő erőszakra és intoleranciára való hajlamról” szóló szenzációhajhász történetek ellenére a posztkommunista államok elkerülték az

etnikumok közötti háborúk kitörését – Jugoszlávia kivételével, ahol a sajátos, elkerülhető körülmények összejátszása nem tett lehetővé egy más, nem az állam totális összeomlásához vezető alternatíva közös kialakítását. A posztkommunista államok ugyan számos feszültséget produkáltak, ám ezekre mindig sikerült politikai megoldást találni. Hasonlóképp a politikai rendszer fejlődése a demokrácia kiépítése felé haladt, bár a demokratikus értékek tekintetében elég nagy hiányosságok mutatkoztak. Számos kormányzat váltotta egymást demokratikus választások eredményeként, és csak egy állam – Fehéroroszország – csúszott a totalitarizmus felé. Nyugati unszolásra az etnikumok közti kapcsolatokat sikerült valamiféle demokratikus struktúra köré rendezni, miközben tapasztalható volt a másság etnikumon belüli és etnikumok közti elfogadása irányába történő elmozdulás, amely széles körben, de gyakran kelleetlenül, az ideálistól távol eső ütemben zajlott. E folyamat alól az 1999-es koszovói háború szembetűnő kivétel maradt.

Az idő múlásával egy új probléma is a felszínre került. A régió mindegyik államának eltökélt szándéka volt az „Európához való visszatérés”, és ez nem csupán a Nyugat-Európát irányító szabályok elfogadását jelentette, hanem ezek gyakorlatban való alkalmazását is. Amíg a posztkommunista időszak első éveiben a nacionalisták és a különbözőségtől viszolygó egyéb csoportok részéről elegendőnek bizonyult annak deklarációja, hogy a régió demokráciája nem különbözik jelentős mértékben a nyugati demokráciától, ennek behatóbb vizsgálata és a koppenhágai kritériumokhoz való ragaszkodás gyakorlata, főleg a csatlakozási tárgyalások során, egy, a korábbihoz képest sokkal szigorúbb feltételrendszer felállítását eredményezte. Az nem volt ugyan teljesen világos, hogy az Európai Unió milyen mértékben volt hajlandó elnézni az elvárásokhoz képest meglévő különbségeket, de valószínűleg elég közel járunk az igazsághoz, ha azt feltételezzük, hogy az interetnikus kapcsolatok sokkal tüzetesebb vizsgálat alá kerültek, mint az etnikumokon belüli feszültségek.

Összefoglalva: Közép és Délkelet-Európában a demokrácia – mint konszenzus és mint értékrend – elsajátítása mindig nagyobb nehézségekbe ütközött, mint az várható lett volna, illetve mint a régió politikai rendszereit irányító köztudott állapot elbírta volna.²¹ A kérdés viszont, amit a posztkommunista régióból sokan feltettek, így hangzott: a posztkommunista demokráciát alacsonyabb rendűként kell-e kezelnünk mint a nyugati rendszereket. A kérdésre egyfajta válasz érkezett 1999-ben, amikor Ausztriában Jörg Haider Szabadságpártja (FPÖ), amely az európai középtől jócskán jobbra helyezkedett el, a választásokon a szavazatoknak jóval több mint egynegyedét szerezte meg. Ez ugyan Nyugaton az összevont szemöldököknél egy kissé erősebb reakciót váltott ki, néhány megfigyelő úgy nyilatkozott, hogy ha Haider bármelyik posztkommunista megfelelője éri el ugyanezt bármelyik posztkommunista országban, az érintett országba 24 órán belül EBESZ-küldöttség érkezne.

Ám amikor az FPÖ ténylegesen a kormánykoalíció részévé vált, az EU többi tagja az osztrák kormány bojkottja mellett kötelezte el magát. A kettős mérce kérdésnek már eddig is elég nagy feneket kerítettek, de kimerítő politikai választ sajnos még nem kaptunk. Bizonyított tény, hogy a nemzetközi emberi jogok, főként a kisebbségek védelmét biztosító törvények tekintetében a különbség Nyugat- és Kelet-Európa között mérték- és nem jellegbeli,²² mégis Közép- és Délkelet Európát meghagyták abban a tudatban, hogy az emberi jogok érvényesítése Nyugaton automati-

kusan működő gyakorlat, míg a posztkommunista országokban ez egy felügyeletre szoruló folyamat. Ez a kettős mérce alkalmazásának egy nyilvánvaló esete.

A Haider-bojkott és ezzel kapcsolatban Pinochet kiadatásának kérelme egy újabb megválaszolatlan kérdést vetett fel: ha az FPÖ és a chilei diktátor fasisztoid saját-ságaik miatt elfogadhatatlanok, hogyan kezelje Európa ezek kommunista megfelelőit. Az emberiség elleni bűntettek végül is elszigetelten, nem túl feltűnő módon történtek, és a téma egy ideig fektetve volt. Ez Közép- és Délkelet Európa szempontjából megint csak nem volt szerencsés fejlemény, mivel azt is jelentette, hogy a történelmüknek és emlékeiknek a Nyugat nem igazán tulajdonít jelentőséget. Más szóval a kettős mérce alkalmazásának egy újabb esete kezdett kialakulni.

Elképzelhető, hogy a kettős mérce ezen alkalmazásai valójában legitim gyakorlatok voltak. A múlt hosszabb távú és közeli örökségének terhei, a posztkommunizmus negatív gyakorlatai, a demokrácia és autoritárius rendszert elválasztó vonalon való átlépés veszélye (pl. Szerbia esetében) mind a nagyfokú éberség indokoltságát hangsúlyozták. Míg ebből a szempontból a nyugat-európai demokráciában és liberalizmusban biztosak lehetünk, addig ugyanez nem mondható el Kelet-Európáról. Bár-hogy is vesszük, a helyi politikai kultúrák nagyfokú változatossága és az ebből következő, a szükséges siker-sikertelenség kritériumok különbözőségei miatt mindig is nehéz lesz megítélni, hogy a régió liberálpluralizmusa elérte-e már az elfogadhatónak nevezhető szintet.

Jegyzetek

1. A felsorolt jellemzők az alábbi forrásból származnak: Weber, Max: *Politik als Beruf. Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen, Mohr Verlag, 19582, 493–548. p.
2. Bourdieu, Pierre Félix: *The Field of Cultural Production*. Cambridge, Polity, 1993.
3. Lijphart, Arendt: *The Politics of Accommodation*. Berkeley, University of California Press, 1968; Macartney, C. A.: *The Habsburg Empire 1790–1918*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1968.
4. A kifejezés Berger, Peter: *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* című könyvéből származik (New York, Doubleday, 1967).
5. On TimeSpace – lásd Koselleck, Reinhart: *The Temporalisation of Concepts. Finnish Yearbook of Political Thought*. Vol. 1 Jyväskylä, SoPhi, 1997, 16–24. p. és Boyarin, Jonathan (ed.): *Remapping Memory: the Politics of TimeSpace*. Minneapolis, University of Minneapolis Press, 1994. On boundaries – lásd Barth, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organisation of Culture Difference*. Bergen–Oslo, Universitetsforlaget, 1969. On moral worth – lásd Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, University of California Press, 1985.
6. Eliade, Mircea: *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. London, Penguin, 1954.
7. Kertzer, David I.: *Ritual, Politics and Power*. New Haven CT, Yale University Press, 1988.
8. Bojtár Endre: *Bevezetés a baltisztikába: a balti kultúra régiségben*. Budapest, Osiris, 1997.
9. Heller Ágnes: *Az idegen*. New York–Budapest, Múlt és Jövő, 1997.
10. Said, Edward: *Orientalism*. London, Penguin, 1978.
11. Mann, Michael: *The Sources of Power: The Rise of Class and Nation-States 1760–1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Scott, James C.: *Seeing*

- like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* New Haven, Yale University Press, 1998.
12. Schöpflin, George: *Nations, Identity, Power: the New Politics of Europe.* London, Hurst, 2000.
  13. McCrone, David: *The Sociology of Nationalism.* London, Routledge, 1998.
  14. Glenny, Misha: *The Balkans 1804–1999: Nationalism, War and the Great Powers.* London, Granta, 1999.
  15. Schöpflin, George: *Politics in Eastern Europe 1945–1992.* Oxford, Blackwell, 1993.
  16. Havel, Vaclav et al.: *The Power of the Powerless.* London, Hutchinson, 1985.
  17. Mastnak, Tomaž: Fascists, Liberals and Anti-Nationalism. In: Caplan, Richard–Feffer, John: *Europe’s New Nationalism: States and Minorities in Conflict.* Oxford, Oxford University Press, 1996, 59–74. p.; Sztompka, Piotr: The Intangibles and Imponderables of the Transition to Democracy. *Studies in Comparative Communism*, 24, 3 (September 1991).
  18. Offe, Claus: Agenda, Agency and Aims of Central East European Transitions. In: Bianchini, Stefano–Schöpflin George (eds.): *State Building in the Balkans: Dilemmas on the Eve of the 21st Century.* Ravenna, Longo, 1998 és Offe, Claus: *Modernity and the State: East, West.* Cambridge, Polity, 1996.
  19. KAM. *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda/Miercurea-Ciuc, ProPrint, 1995. A kolozsvári egyetemmel kapcsolatos megjegyzések 1998-as és 1999-es személyes látogatások alkalmával tett megfigyeléseken alapulnak.
  20. Tallinni interjú, 1999. július. Lásd még Lauristin, Marju–Vihalemm, Peeter: *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-communist Transition.* Tartu, Tartu University Press, 1997.
  21. Bauman, Zygmunt: After the Patronage State: a Model in Search of Class Interests. In: Bryant, Christopher–Mokrzycki, Edmund (eds.): *The New Great Transformation.* Routledge, 1994, 14–35. p.
  22. Bíró, Annamária: Westward Enlargement – Law and Enforcement: A Minority Rights Perspective from Central and Eastern Europe. In: Schöpflin, George (ed.): *The Westward Enlargement of Central Europe.* London, SSEES Occasional Paper, No. 43, 2000, 13–23. p.

(Fordította Bondor Sándor)

GYÖRGY SCHÖPFLIN

Liberal-pluralism and post-communism

The author in his study examines the situation of liberalism in connection with the post-communistic countries. He states that in Eastern- and Middle European countries introducing liberal democracy was the only alternative for the former communistic countries and it was seen in accepting relatively liberal constitutions and governmental systems and in separating certain spheres and in the decisions made by the constitutional court. „Europe” for these countries meant two types of goals: on the one hand it meant cultural ambitions, and on the other hand it meant EU membership. During the eastern direction enlargement of the EU on the both sides of the east-west dividing line, they set an unanimous goal, i.e. to transform the post-communistic system to an ideal-typical European democracy. And although the post-communistic systems were based on a consensus, and this consensus revealed regular-

ly during the elections and through other democratic institutions, on the other hand these systems could not be called democratic, because they lacked democratic values. At the same time the European democratic countries do not want to get aware that the Anglo-Saxon interpretation of democracy, that is stated as a privileged one, is only one of the many types of democracies, that the region's traditions show too loose affinities in contrast with the spiritual inheritance of the English parliamentarism that result a whole range of difference of opinions that consequently get even more serious by the US's authority, power, and its inclination to believe that its system of values and practice is the best, exemplary, and the only one.

Within the context of liberal-pluralism according to the author, the most pressure is given by the relationship between the two types of identities relating to the individual or community. Both forms of identity have their own authenticity, they both are sources of moral values. Many people agree with the opinion – that is full of prejudice – according to which liberalism and the rights and obligations arising from it can not refer to ethnic groups. The author then examines the issues of multi-culturalism and ethnicity.